

ДОЛЯ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗАГАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ АН УРСР У 1941–1945 рр.: ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУК- ТУРИ, ЗМІНА НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ ПРІОРИ- ТЕТІВ, КАДРИ

Напередодні ювілею такої поважаної установи як Інститут історії України НАН України можна згадати багато різноманітних фактів із далеко не завжди безхмарного її минулого. Є багато ґрунтовних наукових праць, присвячених дослідженню історії розвитку Інституту як наукової установи, різноманітним аспектам його діяльності. Віддано належне і науковцям, які тут працювали. Однак, в історії інституту є періоди, які, не зважаючи на достатній ступінь розробленості, мають потенціал для додаткового висвітлення. Таким, на наш погляд, ще довго лишатиметься нелегкий час діяльності інституту у 1941–1945 рр., тому пропонуємо розглянути цей історичний відрізок у контексті функціонування всієї Академії наук.

Влітку 1941 р. Академія наук УРСР мала у структурі 29 інститутів. Склад наукових співробітників нараховував 1200 осіб¹, з яких у Інституті історії України та його львівському відділі працювало 32 наукові співробітники, в тому числі один член-кореспондент, чотири доктори та вісім кандидатів наук². Щодо планової тематики наукових досліджень цього періоду, то вона набула ознак комплексного розв'язання проблем і значно поширилася, зокрема для установ Відділу суспільних наук АН УРСР у зв'язку з організацією їхніх відділів у Львові. В Інституті історії України вже було розпочато проект «Нариси з історії України» – з 1937 р. до червня 1941 р. побачили світ чотири випуски, вийшло друком видання «Історія України. Короткий курс», що поклало початок формуванню української «радянської» історіографії, розпочато публікацію серії видань джерел з історії України «Історія України в документах і матеріалах»³... Однак плин життя порушила війна.

25 червня 1941 р. відбулося засідання Президії АН УРСР, присвячене коригуванню тематичних планів науково-дослідних установ Академії у зв'язку з початком війни. 30 червня, на останньому засіданні Президії, що відбулося в Києві, зміни в планах були затверджені для ряду академічних установ, в тому числі і для Інституту історії України. Іншим важливим питанням, що розглядалося на цьому засіданні, було питання про негайну підготовку найбільш цінного майна до евакуації і відводилося на всю процедуру тільки 3 дні⁴.

Більшість установ АН УРСР було евакуйовано до столиці Башкирської АРСР (БАРСР) міста Уфі. З урахуванням цілої низки чинників – наявний склад академіків і членів-кореспондентів, наукових співробітників і допоміжного персоналу, складні умови недостатнього матеріального забезпечення, було відновлено роботу лише дев'яти науково-дослідних інститутів, половина з яких розпочали свою діяльність у вигляді конгломерату декількох установ. Саме таке утворення являв собою Інститут суспільних наук. Один з його відділів сформували із співробітників Інституту історії України, інші відділи – із співробітників інститутів мови, літератури, економіки, археології, фольклору та Кабінету з вивчення єврейської мови, літератури і фольклору. Фактично новий інститут об'єднав усі установи, що до війни входили до складу Відділу суспільних наук АН УРСР. Очолив його колишній голова Відділу академік М.Я. Калинович, заступником директора призначили члена-кореспондента Л.М. Славіна, а вченим секретарем В.П. Петрова⁵.

Інститут суспільних наук отримав у своє розпорядження приміщення Республіканської бібліотеки і бібліотеки уфимського педагогічного інституту та по одній кімнаті у будинках, які займали Інститут мови і літератури ім. Гафурі і Спиртотрест БАРСР⁶. З середини серпня у складі 31 наукового співробітника (власне довоєнний склад Інституту історії України) він розпочав діяльність з перевірки наявності і стану вивезеного майна. В цей же період було досягнуто домовленості з керівництвом БАРСР про можливість використання фондів бібліотек місцевих інститутів та фондів музеїв для розгортання наукової діяльності інституту. З огляду на те, що переважна більшість дже-

рельного матеріалу залишилися на окупованій території, а отримати відрядження до московських бібліотек і архівів було практично неможливо, це стало єдиною умовою, яка уможливила продовження наукових досліджень. Одним з важливих завдань початкового періоду евакуації стало якнайшвидше налагоджування зв'язків з місцевими установами і організаціями. Інститут суспільних наук досить швидко встановив зв'язки з Держпланом та наркоматами БАРСР і його відділ економіки почав активно досліджувати резерви і перспективи розвитку промисловості Башкирії. Щодо досліджень в галузі краєзнавчої тематики, то тут була налагоджена співпраця з Башкирским науково-дослідним інститутом мови і літератури ім. Гафурі, художнім та краєзнавчим музеями, Будинком народної творчості та Спілкою письменників Башкирії⁷.

Щодо кадрового складу, то з усіх співробітників Інституту історії України у штатах нового інституту в цей час згадується тільки професор М.Н. Петровський⁸. С.М. Белоусов, П.П. Бистренко, К.В. Максимчук, О.Б. Слуцький та К.І. Стецюк перебували у лавах Червоної Армії, частина київських співробітників та співробітники львівського відділу інституту, не встигнувши евакуюватися, залишилися на території, зайнятій німецькими військами⁹. Трохи згодом, на початку жовтня 1941 р., до Уфи прибула ціла група співробітників АН УРСР, яка евакуювалася через Харків до міста Енгельса. Серед них і колишні співробітники Інституту історії України К.Г. Гуслистий, Ф.Є. Лось, Ф.Ю. Шерстюк та М.І. Супруненко, яких зарахували на роботу до Інституту суспільних наук умовно за рахунок бюджету та штатів харківських інститутів¹⁰. У такому складі відділ історії проіснував до червня 1942 р. – моменту розукрупнення Інституту суспільних наук на окремі наукові установи.

Перші місяці перебування АН УРСР в Уфі були надзвичайно складними. Вельми нестабільною залишалася ситуація з фінансуванням, не були затверджені штати установ. Тільки у листопаді 1941 р. Народний комісаріат фінансів УРСР нарешті затвердив склад Академії обсягом 450 штатних одиниць із фондом заробітної плати трохи більше 296 тис. крб.¹¹ Це дозволило керівництву Академії здійснити перерозподіл ставок між інститутами відпо-

відно до фактичної потреби у кадрах, що напряду залежала від кардинальних змін у тематиці досліджень: дослідницька діяльність академічних інститутів природничо-технічного спрямування майже повністю була підпорядкована забезпеченню потреб оборонної промисловості; діяльність Інституту суспільних наук отримала чітке патріотичне спрямування, а в галузі літератури та фольклору розпочато активне вивчення культури башкирського народу. Дуже дошкуляла проблема недостатньої кількості приміщень як для розгортання діяльності установ, так і для забезпечення потреб проживання співробітників. Надзвичайна скрута породила вимушену форму виконання планових завдань «на дому». Таким правом, наприклад, скористалися М.І. Супруненко та Ф.Ю. Шерстюк, отримавши спеціальний дозвіл Президії АН УРСР працювати на робочих місцях тільки протягом чотирьох годин, а інший час – вдома¹².

Попри всі негаразди початкового періоду наукова діяльність Інституту суспільних наук поступово налагоджувалась. 31 жовтня 1941 р. Президією затверджено вчену раду інституту, до складу якої увійшли академіки Л.А. Булаховський, О.І. Білецький, К.Г. Воблий, М.Я. Калинович, М.В. Птуха, П.Г. Тичина, Л.М. Яснопольський та члени-кореспонденти С.І. Маслов, П.М. Попов, Л.М. Славін, Е.Г. Співак, П.О. Хромов, професори В.П. Петров, М.Н. Петровський, старший науковий співробітник М.Т. Рильський. У листопаді перед Всесоюзним комітетом у справах вищої школи (ВКВШ) порушено питання про надання інституту права приймати до захисту дисертації на здобуття ступенів кандидата та доктора наук¹³. Після затвердження кошторису Академії на наступний 1942 р. у Інституті суспільних наук навіть з'явилася можливість розпочати експедиційну діяльність.¹⁴

Складаючи тематичний план на 1942 р. дирекція Інституту виходила з того, що найперше необхідно завершувати роботи, розпочаті в Києві. Для групи історії це 4-томний курс історії України для вузів, окремі нариси з історії України, нарис з археології України (посібник для вищих навчальних закладів). Серед нових запланованих робіт був підручник з історії України для початкової школи, нарис історії України для широкого кола читачів і науково-популярний нарис з історії України – видання, яких до цього

часу Україна не мала. Актуальною складовою плану була тематика що показує боротьбу українського народу проти іноземних загарбників, боротьбу за соціальне і національне визволення. Вітчизняна війна (саме так вона сприймалася тогочасним суспільством) як надзвичайно важливий історичний період стає для колективу інституту об'єктом вивчення, тому з 1942 р. розпочинається активне збирання найрізноманітнішого документального матеріалу про війну. Загалом тематичний план досліджень включав 31 роботу, з яких 12 були перехідними на 1943 р.¹⁵

Збільшення кількості прибулих в Уфу співробітників (21 липня – 86 чол., 3 серпня – 128 чол., 15 листопада – 313 чол.)¹⁶ спонукало керівництво АН УРСР до утворення комісії з уточнення структури академічних інститутів та перевірки наукового складу співробітників, як працюючих, так і тих, хто перебуває в Уфі, але в установах АН УРСР не працює. Одним з результатів такої роботи стала доповідь голови Планової комісії АН УРСР академіка А.О. Сапегіна 27 березня 1942 р. на засіданні Президії про те, що об'єднання в одній установі – Інституті суспільних наук – всіх спеціальностей, які до війни представляли установи цілого Відділу АН та відділів образотворчого мистецтва, художньої літератури, музичного мистецтва, які раніше не входили до структури Академії, ускладнює роботу інституту. Подальший його розвиток вимагав диференціації наукового та науково-організаційного керівництва, тому прийнято рішення найближчим часом розподілити інститут на декілька самостійних установ. У квітні на розгляд і затвердження Президії АН був поданий проект реорганізації Інституту суспільних наук. У травні він був схвалений в РНК УРСР і затверджені штатні розписи нових установ¹⁷.

Літо 1942 р. для установ АН УРСР гуманітарного спрямування стало знаковим. За постановою Президії з 12 червня 1942 р. у структурі Відділу суспільних наук розпочали роботу чотири новоутворені інститути – Інститут економіки, Інститут історії та археології, Інститут мови і літератури та Інститут народної творчості і мистецтва. Виконуючим обов'язки директора Інституту історії та археології до затвердження Загальними зборами АН УРСР призначили М.Н. Петровського, вченим секретарем –

Ф.Ю. Шерстюка. Структуру інституту затвердили у складі двох відділів: історії України – завідуючий відділом проф. М.Н. Петровський та археології – завідуючий відділом член-кореспондент Л.М. Славін. Постанова Президії вийшла у той час, коли М.Н. Петровський перебував у відрядженні, тому його обов'язки тимчасово покладено на К.Г. Гуслистого¹⁸. 26 червня 1942 р. затверджено склад вченої ради відновленого Інституту історії та археології. До нього увійшли М.Н. Петровський (голова), члени-кореспонденти Л.М. Славін та С.В. Юшков (на той час ще не був співробітником Інституту), кандидати історичних наук наукові співробітники К.Г. Гуслистий, Ф.О. Ястребов, Ф.Є. Лось, В.А. Дядиченко, старший науковий співробітник М.І. Супруненко та вечний секретар інституту Ф.Ю. Шерстюк. Протягом цього місяця відбуваються деякі зміни і в кадровому складі Інституту: поновлюються на роботі Ф.О. Ястребов та К.І. Стецюк, яких зараховують на посади старших наукових співробітників з посадовим окладом 700 крб.¹⁹, Ф.Є. Лося призначають на посаду вченого секретаря Редакційно-видавничої ради АН УРСР; у липні на роботу до інституту приходять М.А. Рубач та доктор філософських наук О.В. Трахтенберг (останнього прийнято за рахунок вільної посади по Відділу суспільних наук АН)²⁰. 17 липня 1942 р. у відділі історії України Інституту історії та археології відновили роботу три групи: історії феодалізму (керівник – К.Г. Гуслистий), історії капіталізму (керівник – Ф.О. Ястребов) та історії радянського періоду і вітчизняної війни (керівник – М.І. Супруненко)²¹. А вже у серпні на засіданні Президії АН УРСР при розгляді основних організаційних моментів та оцінці виконання провідних тем колективом Інституту історії та археології (основний доповідач – директор інституту М.Н. Петровський, співдоповідачі – голова Відділу суспільних наук АН М.Я. Калинович та голова Планової комісії АН академік А.О. Сапегін) відзначалося, що організаційна робота в справі відновлення інституту проведена успішно. Колектив виконав ряд важливих робіт і подальша його діяльність зосереджуватиметься на підготовці 4-томного видання «Історія України» для вищої школи²².

Восени розпочалася робота з написання підручника з історії України для початкової школи, ініційована «згори». Головним

виконавцем призначено М.Н. Петровського та встановлено жорсткі рамки терміну виконання – підручник мав бути закінчений до 1 січня 1943 р. Крім того, вченого зобов'язано щомісячно звітувати про хід роботи. Враховуючи величезне навантаження від роботи над підручником, М.Н. Петровського звільнили від всіх інших завдань, що могли б перешкоджати роботі. Літературним редактором підручника запросили М.Т. Рильського, а проілюструвати підручник – групу художників з Інституту народної творчості²³.

Найважливішими роботами, закінченими колективом Інституту історії та археології у 1942 р. і в переважній більшості опублікованими, були «Нарис історії України», науково-популярний історичний нарис «Українська культура», підручник з історії України для 4-го класу початкової школи та перший том 4-томного курсу історії України для вузів. На жаль, підготовку інших томів курсу історії України не змогли закінчити вчасно (за планом до грудня 1942 р. мали бути готовими II і III том), оскільки не всі з авторів матеріалів перебували в Уфі, про деякого не було ніяких звісток. Це викликало потребу переробки або написання цілих розділів заново. Тому час остаточної підготовки II–IV томів був перенесений на травень і серпень 1943 р. Вийшла друком збірка статей «Боротьба українського народу проти німецьких загарбників», «Жовтень на Україні» і кілька брошур про героїв українського народу. Зокрема, це праці із серії «Наші великі предки» – К.Г. Гуслистого «Данило Галицький» та «Петро Конашевич-Сагайдачний», В.А. Дядиченка «Северин Наливайко» і «Семен Палій», М.Н. Петровського «Іван Богун» та «Богдан Хмельницький» та інші. Цікаво, що у формуванні інститутської тематики патріотичного спрямування певну роль відіграло Українське товариство культурних зв'язків із закордоном. Воно звернулося до Академії наук з пропозицією для Інституту історії України прийняти участь у підготовці статей про боротьбу українського народу проти онімечення України для подальшої їх публікації іноземними мовами. Також Товариством було запропоновано перевидати за кордоном «Короткий курс історії України», переглянувши його під кутом зору сучасних подій²⁴.

Результати наукових досліджень вчених-істориків цього року представлялися на здобуття Сталінської премії: колектив інституту за працю «Нарис історії України» та індивідуально М.Н. Петровський за роботу «Воз'єднання народу в Українській радянській державі» і М.І. Супруненко за роботу «З історії боротьби більшовиків України проти Денікіна»²⁵.

Крім власне наукової діяльності, співробітники інституту приймали участь у роботі Комісії по відновленню зруйнованих ворогом міст та підприємств, організованої при АН на початку 1942 р. (М.Н. Петровський, Л.М. Славін, К.Г. Гуслистий та В.А. Дядиченко входили до секції по поновленню пам'ятників культури)²⁶ та Комітету сприяння обороні²⁷. У 1942 р. при АН утворилася Комісія по історії вітчизняної війни – її головою був призначений М.І. Супруненко²⁸. Ще однією формою роботи у воєнний період для академічних спеціалістів-гуманітаріїв була участь у проведенні урочистих засідань і вечорів до знаменних дат в історії країни та ювілеїв визначних діячів науки і культури. Іноді вони навіть залучалися до роботи у комісіях для проведення випускних екзаменів у середніх школах Уфи.

Протягом 1943 р. Інститут історії та археології працював у складі 19 співробітників, об'єднаних у два відділи. В особовому складі сталися незначні зміни: звільнився О.В. Трахтенберг і прийнято на посади старших наукових співробітників члена-кореспондента АН УРСР, професора С.В. Юшкова та П.К. Стояна.

Колектив розробляв 34 планові теми і зосереджував свою роботу на підготовці підручників і посібників з історії України (томи чотири томного курсу історії України, нариси історії України, нариси з археології України, науково-популярний нарис «Україна в далекому минулому»). Індивідуальні наукові дослідження (монографії та статті) стосувалися висвітлення окремих проблем з історії України: «Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі у II пол. XVI і в I пол. XVII ст.», «Світогляд Г.С. Сковороди», «Аграрна революція 1917 року на Україні», «Лівобережна Україна в 1709–1723 рр.», «Суспільно-політичний рух на Україні XIX ст.», «Столипінська реакція на Україні», «Нариси з історії робітничого руху на Україні в II пол. XIX ст.», «Військове

минуле українського народу по археологічним пам'ятникам» та інші. Робота інституту в галузі історії Вітчизняної війни полягала у підготовці збірника матеріалів і документів з історії Вітчизняної війни, двох науково-популярних статей «Сталінградська битва» і «Українська жінка у Великій Вітчизняній війні». Було в тематичному плані інституту і дві теми, не пов'язані з історією України – «Пам'ятники Башкирії епохи каменю і бронзи» і «Пам'ятники Башкирії епохи переселення народів»²⁹. Переїзд до Москви влітку 1943 р. позитивно позначився на роботі інституту – з'явився доступ до широкого кола джерел з історії України у наукових бібліотеках та архівах.

Належна увага в інституті приділялась підготовці наукових кадрів та їх професійному зростанню. У 1942 р. кандидатські дисертації захистили М.І. Супруненко і М.М. Ткаченко. К.Г. Гуслистий готував до захисту докторську дисертацію, однак його зайнятість протягом 1941–1943 рр. у низці планових та позапланових тематичних і організаційно-редакторських робіт за дорученням бюро Відділу суспільних наук та Президії АН УРСР не дозволила закінчити роботу вчасно і це спонукало дирекцію інституту клопотатися про перенесення терміну захисту дисертації на листопад 1943 р.³⁰ 24 січня 1943 р. дирекція інституту звернулася до Президії АН УРСР з проханням підтримати перед ВКВШ при РНК СРСР клопотання про надання можливості М.А. Рубачу захистити у об'єднаній вченій раді Відділу суспільних наук дисертацію «Нариси аграрної революції на Україні в 1917 р.» на ступінь доктора історичних наук, бо вчена рада Інституту історії та археології не мала такого права³¹. Після зміни системи оплати праці вчених секретарів академічних установ та старших наукових співробітників, які мають звання (лютий 1943 р.), Президія АН УРСР ухвалила, що посади вчених секретарів інститутів можуть займати тільки наукові співробітники, які мають ступінь кандидата або доктора наук. У зв'язку з цим групу вчених секретарів академічних інститутів, в тому числі і Ф.Ю. Шерстюка, зобов'язали отримати науковий ступінь протягом 1943 р.³² Трохи згодом перед Президією АН було піднято питання про надання звання старшого наукового співробітника М.І. Супруненку та К.І. Стецюк (захистилася на початку 1941 р.). Загалом наприкінці

1943 р. з 16 старших наукових співробітників, які працювали в інституті, троє мали ступінь доктора наук (серед них члени-кореспонденти АН УРСР М.Н. Петровський та С.В. Юшков), а 11 – ступінь кандидата наук³³.

Протягом всього періоду перебування АН УРСР в Уфі колектив інституту проводив значну позапланову науково-громадську роботу. Тільки за 1942 р. в газетах і журналах було опубліковано 36 статей на патріотичну тематику (журнали – 14, газети – 22). Активно проводилась лекторська робота в установах і організаціях, госпіталях, військових частинах, евакопунктах. За період з перших днів перебування в Уфі і до березня 1943 р. тільки для бійців Червоної Армії співробітниками відділу історії В.А. Дядиченком, М.М. Ткаченком, Л.Д. Дмитровим, Ф.Є. Лосем, Ф.Ю. Шерстюком, К.І. Стецюк, М.Н. Петровским, М.А. Рубачем та М.І. Супруненьком було прочитано 508 лекцій, що складало 87,5% всіх лекцій, прочитаних за цей період співробітниками АН УРСР³⁴.

1943 рік приніс в Академію наук УРСР надію на скоре повернення додому. 9 травня 1943 р. вийшла постанова РНК СРСР, а 31 травня – постанова РНК УРСР про реєвакацію Академії наук УРСР з Уфи до Москви³⁵. За постановами переїзд мав відбутися до 1 липня 1943 р., тому в АН УРСР створено комісію у складі О.В. Палладіна, Б.Д. Грозіна та М.І. Супруненька для визначення установ та кадрового складу співробітників, які переїжджатимуть у Москву. В першу чергу визнано доцільним відправити до Москви інститути історії та археології, економіки, мови і літератури, народної творчості, біохімії, Видавництво та Бібліотеку. Для переїзду співробітників і перевезення устаткування інститутів вирішено сформувати один ешелон у складі 4 м'яких, 5 твердих, 19 товарних вагонів і вагону-ресторану з тим, щоб цей ешелон курсував між Уфою і Москвою до закінчення переїзду. Начальником першого ешелону був призначений Л.М. Славін.

Після недовгого часу перебування у Москві, не встигши навіть повністю перебазувати туди всі свої установи, Академія наук УРСР починає готуватися до переїзду у Київ – завдяки активним наступальним діям військ Радянської Армії починається звільнення української території. На засіданні 6 жовтня 1943 р. Пре-

зидія приймає рішення про початок роботи з реєвакуації на Україну³⁶. Оскільки в цей час Київ ще був зайнятий окупаційними військами, розглядалася можливість переїзду всіх установ до Харкова. Зцією метою туди була відряджена загальна академічна комісія, згодом на початку листопада група співробітників, в т.ч. М.Н. Петровський як уповноважений Президії АН, для підготування умов розміщення у Харкові установ Відділу суспільних наук. Для участі в роботах, пов'язаних з відбудовою народного господарства і культурно-освітніх закладів на Україні до Харкова була викликана ціла низка співробітників установ АН УРСР. Від Інституту історії та археології туди направлено Ф.Є. Лося (керівник групи), В.А. Дядиченка, Ф.О. Ястребова, К.Г. Гуслистого, М.А. Рубача, М.М. Ткаченка та П.К. Стояна³⁷. Після звільнення Києва план перебазування до Харкова було відкинуто. У січні 1944 р. до Києва з конкретними завданнями щодо створення необхідних для переїзду умов від'їздить група співробітників АН під керівництвом академіка М.В. Птухи. Серед її завдань – підготовка робочих та житлових приміщень, вирішення питання про розміщення інститутів, які раніше не розташовувалися у Києві, складання угод з відповідними ремонтними організаціями про ремонт всіх службових та житлових приміщень, які належали до війни Академії, придбання меблів для квартир співробітників, організація їдальні тощо. До складу групи увійшли М.М. Граціанський, С.В. Русаков, О.О. Вовілін, М.Н. Данилевич, Н.О. Воронова, С.Т. Мазур, Р.П. Говорова, І.О. Дрига, М.Ф. Гулий, В.П. Комісаренко, Л.П. Калениченко, М.М. Ключников, І.О. Неймарк, В.С. Ільїн, Д.В. Гак, І.Н. Романенко, В.М. Примака, В.А. Дядиченко, В.Д. Мельниченко, В.П. Попов. У лютому-березні відрядження до Києва отримав і М.Н. Петровський³⁸.

6 лютого 1944 р. вийшла спільна постанова РНК УРСР та ЦК КП(б)У про реєвакуацію АН УРСР до Києва³⁹. Переїзд мав відбутися впродовж місяця – від 15 березня до 15 квітня 1944 р. В першу чергу (з 15 до 20 березня) до Києва мали переїхати Президія, інститути Відділу суспільних наук, Інститут геологічних наук та частина апарату Управління справами, в другу чергу (з 1 до 5 квітня) – інститути Відділу технічних наук та Відділу біологічних наук, Інститут клінічної фізіології та Інститут фізики

і математики, в третю чергу (з 10 до 15 квітня) – інститути Відділу фізико-хімічних та математичних наук, Інститут біохімії, Видавництво, склад, Бібліотека і решта апарату Президії і Управління справами. Окремо в першій половині квітня організовувався переїзд Інституту електрозварювання з Нижнього Тагілу та уфимської групи співробітників АН. Начальником першого ешелону, що переїжджав до Києва призначили А.Я. Радченка.

Київ зустрів перших співробітників Академії наук руїнами. Тому найперше довелось вирішувати проблему компактного розміщення установ. Розподіл вільних приміщень відбувався ще під час перебування АН УРСР у Москві – в першій декаді березня 1944 р. український уряд запропонував АН УРСР декілька будинків на вулицях Короленка (нинішня Володимирська), Чудновського (тепер Терещенківська), Чкалова та на бульварі Шевченка. Всі установи Відділу суспільних наук мали розташуватися у будинку по вул. Чудновського, 2 і на третьому поверсі будинку по бульвару Шевченка, 14⁴⁰. Академія прийняла активну участь в обговоренні пропозицій до плану капітальної відбудови Хрещатика і звернулася до РНК УРСР з проханням передбачити зведення на Хрещатику будинків для Музею Української РСР, Бібліотеки та інститутів Відділу суспільних наук АН УРСР⁴¹.

Влітку 1944 р. реєвакація установ АН УРСР закінчилася і вони відновили свою діяльність у Києві. Інститут історії та археології було розділено на дві самостійні установи – Інститут археології та Інститут історії України (директор – М.Н. Петровський). 14 липня 1944 р. затверджено структуру Інституту історії України у складі чотирьох відділів – історії феодалізму, історії капіталізму, історії радянського періоду та відділу археографії і штати у кількості 33 одиниці, з яких наукових співробітників – 23 посади, лаборантів – 1 посада, адміністративно-технічного персоналу – 9 посад⁴². Завідуючих відділами М.Н. Петровського (очолив відділ археографії), К.Г. Гуслистого (очолив відділ історії феодалізму), М.А. Рубача (очолив відділ історії радянського періоду) та Ф.Є. Лося (очолив відділ історії капіталізму) затверджують на посадах дещо пізніше. Постанова РНК УРСР від 17 липня 1944 р. «Про структуру Академії наук УРСР» остаточно закріпила розподіл установ АН УРСР та їх штатні розписи⁴³.

У серпні 1944 р. розпочинається підготовча робота з відновлення діяльності львівських відділів академічних установ. Для вивчення ситуації створено і направлено до Львова бригаду співробітників під керівництвом члена-кореспондента П.А. Власюка, який їде туди як уповноважений Президії. Роботу відділів відновлено постановою Президії АН УРСР від 8 вересня 1944 р.; нею ж затверджено їхні штатні розписи⁴⁴. На цей час у відділах вже працювала низка місцевих співробітників, запрошених П.А. Власюком, який мав відповідні повноваження від Президії. Переважно це керівники тих чи інших структурних підрозділів. Серед них і І.П. Крип'якевич, який очолив львівський відділ Інституту історії України⁴⁵. Кадрове питання стояло дуже серйозно. Всі працюючі співробітники АН УРСР, що перебували на окупованій території, проходили декілька ступенів перевірок при зарахуванні на роботу, до 1 вересня 1944 р. мали в обов'язковому порядку подати звіти про свою роботу на окупованій території. Попри такі складні обставини, до кінця року у відділі працювало вже шість співробітників (до війни – 9). Наукова тематика досліджень була пов'язана з західними областями, лише І.П. Крип'якевич повернувся до опрацювання теми Хмельниччини. З появою у відділі М.М. Кордуби запланована робота над складанням і підготовкою до друку бібліографії української історіографії. В подальші плани включено роботи з дослідження історії Буковини й Закарпаття⁴⁶. Львівські співробітники мали ще один клопіт – наукові ступені і вчені звання так званого «західного зразка». В січня 1945 р. приймається рішення про проведення переатестації наукових співробітників львівських установ АН. Робиться це з подвійною метою – з одного боку отримати важіль впливу на «неблагонадійних», з іншого – дорівняти ступінь постачання продуктами та промисловими товарами цих категорій працівників до кандидатів та докторів наук, які отримували додаткові іменні продуктові пайки⁴⁷.

У 1945 р. співпало декілька подій: прийнято постанови РНК УРСР та ЦК КП(б)У про перетворення Львова на великий промисловий центр, закінчила роботу академічна комісія з перевірки стану львівських відділів і рекомендувала змінити структуру цих установ, працівники установ Львова звернулися до Президії з

проханням організувати у місті філіал АН УРСР. Все це спонукало Президію до кроків щодо значного збільшення представництва установ АН УРСР у Львові. Прийнято рішення значно розширити роботу відділів Інституту геологічних наук, організуються відділи інститутів математики та ботаніки. Відділи ж установ суспільних наук вирішено об'єднати в один Інститут суспільних наук на чолі з директором академіком Ф.М. Колесою. З огляду на тяжкий стан здоров'я вченого тимчасове виконання обов'язків директора інституту доручити члену-кореспонденту С. І. Маслову; заступником директора призначити Д.Д. Копицю, а вченим секретарем – кандидата історичних наук П.А. Лаврова. До штатів новоутвореного інституту додатково по відділу історії зарахувати на роботу наукових співробітників В.Т. Горбатюка, І.І. Білякевича та Л.А. Коваленка⁴⁸. Із усіх означених рішень невітленим в життя залишилося тільки одне – Інститут суспільних наук був створений у Львові тільки у 1951 р.

Фактично до середини 1945 р. всі трансформації структури Інституту історії України АН УРСР, пов'язані з евакуацією і реєвакуацією, були закінчені. Інститут зміг зберегти провідний склад наукових співробітників, не зважаючи на складний час підготувати молодих наукові кадри і успішно відновити роботу інституту у Києві та його відділу у Львові.

---

¹ Історія Національної академії наук України (1938–1941) : Документи і матеріали. – К., 2003. – С. 351–365.

² Інститут історії України НАН України. 1936–2006. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 12.

³ Там само. – С. 700–701.

⁴ Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІА НБУВ), ф. 268, оп. 6, спр. 6, арк. 3, 6.

⁵ Там само, арк. 10, 31.

⁶ Там само, арк. 16.

⁷ Національна академія наук України (1941–1945) : Частина 1. Документи і матеріали. – К. 2007. – С. 87–88.

- ⁸ ІА НБУВ, ф. 268, оп. 6, спр. 6, арк. 29.
- ⁹ Інститут історії України НАН України. 1936–2006. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 14.
- ¹⁰ ІА НБУВ, ф. 268, оп. 6, спр. 6, арк. 45.
- ¹¹ Там само, арк. 95.
- ¹² Там само, арк. 109.
- ¹³ Там само, арк. 75, 101.
- ¹⁴ Там само, спр. 7, арк. 40.
- ¹⁵ Там само, спр. 116, арк. 1–2.
- ¹⁶ Національна академія наук України (1941–1945) : Частина 1. Документи і матеріали. – К. 2007. – С. 179.
- ¹⁷ ІА НБУВ, ф. 268, оп. 6, спр. 7, арк. 93, 172.
- ¹⁸ Національна академія наук України (1941–1945) : Частина 1. Документи і матеріали. – К. 2007. – С. 131–132.
- ¹⁹ Там само, арк. 192–193, 199–200.
- ²⁰ ІА НБУВ, ф. 268, оп. 6, спр. 8, арк. 9.
- ²¹ Там само, спр. 7, арк. 207, 235–236.
- ²² Там само, спр. 8, арк. 33–34, 150.
- ²³ Там само, арк. 87.
- ²⁴ Там само, спр. 7, арк. 83, 94, 138, 176.
- ²⁵ Там само, спр. 8, арк. 176.
- ²⁶ Там само, спр. 7, арк. 45.
- ²⁷ Національна академія наук України (1941–1945) : Частина 1. Документи і матеріали. – К. 2007. – С. 164.
- ²⁸ ІА НБУВ, ф. 268, оп. 6, спр. 8, арк. 103.
- ²⁹ Там само. – С. 238.
- ³⁰ Докторську дисертацію «Питання історії України та етнічного розвитку українського народу (період феодалізму)» К.Г. Гуслистий захистив тільки у 1963 р. вже будучи співробітником Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії.
- ³¹ ІА НБУВ, ф. 268, оп. 6, спр. 9, арк. 36–37.

³² Дисертацію «Нариси з історії промисловості України у 70–80-х рр. ХІХ ст.» на здобуття ступеня кандидата наук Ф.Ю. Шерстюк захистив у 1947 р.

³³ Національна академія наук України (1941–1945) : Частина 1. Документи і матеріали. – К. 2007. – С. 239.

³⁴ Там само. – С. 200.

³⁵ Там само. – С. 214–216.

³⁶ ІА НБУВ, ф. 268, оп. 6, спр. 9, арк. 212–213.

³⁷ Там само, арк. 221.

³⁸ Там само, спр. 10, арк. 15, 29.

³⁹ Там само, арк. 35–37.

⁴⁰ Там само, арк. 58.

⁴¹ Там само, арк. 76.

⁴² Там само, арк. 108, 122.

⁴³ Там само, арк. 146.

⁴⁴ Там само, арк. 254–256.

⁴⁵ Там само, арк. 256.

⁴⁶ Національна академія наук України (1941–1945) : Частина 1. Документи і матеріали. – К. 2007. – С. 340.

⁴⁷ ІА НБУВ, ф. 268, оп. 6, спр. 11, арк. 7.

⁴⁸ Там само, арк. 119.